

Bəsti Qurbanova BDU-nun magistratura məzunu

kosmos, xeyir-şər, zülmət-işiq mübarizəsini xatırladır. Təbiətin iki əks qütbünü əhatə edən bu mübarizə sonrakı mərhələdə müəyyən rituallarda təzahürünü tapmışdır. İlk mərhələdə, bu ənənə təbiət qüvvələrinə qurban vermə səciyyəsi daşısa da, növbəti mərhələdə sakral mahiyyətləri bir qədər geri plana atılmış və əyləncə xarakterinə çevrilmişdir. Bu məqamda Sevinc Qa-

vanlar "Ər meydanına" çağırılır:

**Mənəm nələrin nəri,
Ay oğlan.
Mənəm nələrin əri,
Ay oğlan.
Əl-qolunu çatdadaram,
Ay oğlan.
Bağını partladırım,
Ay oğlan (4,128).**

"Cəngi" sədaləri altında başlanan yarış pəhləvanlara xüsusi cəsarət, güc aşılayır. Müxtəlif fəndlərdən istifadə edən pəhləvanlar bir-birini yıxmağa ça-

ritual, ənənələrdə yaşadan bayram axşamı zülmət aləmin aydınlığa qovuşması naminə yandırılan ocaq, tonqal insanlar arasında hədsiz sevinc yaradır. Bəlkə də, bayramın ən böyük coşğuya, ruh yüksəkliyinə, bir sözlə, illiklərimizə qədər hiss etdiyimiz zamanı budur.

Od, atəşin təmizləyici, zərəverici ruhlarından (demonik varlıqlardan), xəstəliklərdən qoruyucu ünsür olduğu qəbul edilir. Bu məqsədlə, qədim dövrlərdə od müqəddəs sayılmaqla yanaşı, işindəki ruha ehtiram əlaməti olaraq qurbanlar kəsilmişdir. Odun daxilindəki mələk, ruhun varlığına inam olduğu sə-

ruh üzərinə atılması, bu şəkildə arınma prosesinin baş tutması ilə nəticələnə bilər, çünki sonrakı mərhələdə heçqədən insan özünü zahiri və batini cəhətdən xəffələmiş hiss edir. Sanki bu zaman insan bədxah ruha qarşı durur, ondan qorxmur, ona qalib gələcəyini bildir, gücünü isbat edir, ardıcıl olaraq tonqal üzərindən 3 dəfə atlanaraq cəsarətli şəkildə sözləri təkrar edir.

Yaradılış şərtləndirən 4 ünsürdən biri su həyat rəmzidir. Çərşənbələrden ilkinin müqəddəs su ilə bağlılığı yaradılış aktı ilə əlaqədar prosesdə əsas faktor olması ilə əlaqədardır. Qə-

Azərbaycanda Novruz ənənələri

simovanın mövzu barəsindəki bölgüsünü qeyd edə bilərik:

1. Zoomorfik səviyyədə ritual qarşıdurma;
2. Antropomorfik səviyyədə ritual qarşıdurma;
3. Əşyavi səviyyədə ritual qarşıdurma;
4. Qanşiq səviyyədə ritual qarşıdurma (6, 99).

1-ci bölgüyə xoruz döyüşdürmə, it boğuşdurma, qoç döyüşlərini aid edə bilərik. Novruzda meydan nümayişi əyləncələri sırasında əyləncə xarakterli mərasimlərdən biri də xoruz döyüşdürmə olmuşdur. Çolpa vaxtından qarğıdalı, kişmişlə bəslənən heratı xoruzlar xüsusi diqqətlə böyüdülmür, altı aylıq ikən və yaxud ondan sonrakı dövrdə xoruzların qıclarındakı memizlər şüşə ilə yonulur. Səbəb isə daha təhlükəli olsun, döyüşdə o biri xoruzun çinadanına batsın. Xoruz döyüşündə insanlar geniş bir halqa ətrafında toplaşır. Oyun hakimin müşayiəti altında keçirilir.

İt boğuşdurma xüsusi şəkildə böyüdülmüş ən yaxşı cins sayılan qoyun itlərindən istifadə edilir və müəyyən mərdlər arasında həyata keçirilir. İtlerin qulaq və quyruq nahiyələrinin kəsilməsindəki məqsəd döyüş vaxtı özünü qorumasında köməkçi olması üçündür.

Novruz adətləri sırasında "at çapma" yarışlarının keçirilməsi bizdə təc-

lişirlər. Qalib gələne hədiyyə təqdim edilir.

Erkən türk dünyagörüşündə yumurta yaradılış, həyat funksiyası ilə əlaqədardır. Dünyanın yaradılışının yumurtadan çıxmış quşla, müqəddəs Qazla bağlanması sonrakı mərhələdə fərqli şəkildə rəmzləndirilmişdir. "Yumurta qabığı – torpaq, qabıq altındakı nazik pərdə - Hava, ağı – Su, san – Od" (8). Hətta yumurta ilə yazın gəlişini, əkin işlərinin başlanacağı zamanı təyin etmək kimi adət tar tatarlarında öz əksi-

cüb doğurur. Çünki türkün mədəniyyət tarixində ata verilən dəyər, onun güc, qüdrət simvolu olması məlumdur. Türklərlə bağlı bir çox əfsanə, dastan, hekayələrdə at qəhrəmanın yaxın dostu, uğur, zəfərinin ortağı kimi qiymətləndirilmişdir. Türkün mifik təfəkkür tarixində Tanrıya qurban verilən seçilmiş heyvan missiyası bizə şamanizmdən bəlli olur. "Şamanist mərasimlərdə at şamanın göy üzünə çıxacağı miniyi və qurbanlıq heyvan olaraq əsas qazanmışdır... Çox hallarda Göy Tanrının simvollarından biri olaraq əsas qazanmaqda və qurban olaraq da ona təqdim edilmişdir. Şaman at köməkliliyi ilə yeraltına, ya da o biri dünyaya keçə bildiyi üçün ölümün də simvolu olmuşdur" (7,140) Eyni zamanda, "Gün çix, gün çix." çağırışı vasitəsilə Günəşin kəhər at belinə çıxaraq ətraf aləmi nura qərq etməsi təsəvvürümüzdə canlanır. Göydəki günəşi yerdə kəhər at əvəz edir. Dünyanın ən sürətli heyvanlarından biri olan atın cəld və çevik qaçışı bizə Gün doğumu əsnasında işıq şüalarının yer səthinə sürətlə paylanması xatırladır.

Güləşin qədim növü olan qurşaq-tutma, qurşaqyapışma bir zamanlar xalq arasında bu adla məşhurlaşmışdır. Zərb alətlərin gur sədası altında igid ca-

bəbindən də elə üzərinə su tökülmür. Bunu Ocaq iyəsi ilə əlaqələndirən Cəlal Bəydili yazır: "Ocaq iyəsi inaminin yaşadığı bir ənənə də insanların yemək yeməzdən əvvəl bir parça əti ocağa atıb "Dozurduq" demələri şəkildə özünü göstərir" (11,438). Ocağın ev, ailə, yaşayış, həyat kimi simvollaşdırılmış mənə təzahürlərindən irəli gəlir ki, indiki zamanda "Ocağın sönməsin" duası bizlər üçün böyük dua olaraq qəbul edilir. Od olan baxışlar çoxcəhətli və çoxşaxəlidir. Ateşin Tanrı ilə rabitə yaratmaqda önəmli faktor rolunu oynamasına inam mövcud olmuşdur: "... bir qurban verdikləri zaman, yandırdıqları atəşlə bunu Tanrıya xəbər verirdilər. Bəziləri də, qurban ətini yandırmayla bu xəbərleşməni qurmaq istəyirdi" (12, 299). Bu məsələyə daha da aydınlıq gətirmək üçün şaman mərasimlərinə diqqət yetirmək yerinə düşər: "Şaman şamanlıq bacarıqlarını, Ülgenin göydeki sarayına qədər edəcəyi səyahətlə, indi göstərəcəkdir. Yurdundan atəş yanmaqdadır. Şaman, davulun Əfəndilərinə, yeni ailəsinin şamanlıq güclərini şəxsələndirən ruhlara, at əti təqdim eder və deyər:

**Qəbul et bu parçanı, ey Kayra Xan!
Altı yumurtlu davulun əfəndisi!" (13, 225).**

A.Xəlilov tonqalın günəşi simvolizə etməsinə dair mülahizələri bizdə belə bir fikir formalaşdırır ki, göydəki günəşin yerdə əvəzləyici parçası müəyyən mənada odun üzərinə düşür. Xüsusilə, gün batdığı, şər qüvvələrin hakim olduğu müddətdə ("şər vaxtı") qalanaraq bədxah ruhların qovulmasında vasitəçi rolunu icra etdiyinə şahid olur. Ritualın icrası ilə zaman münasibətləri arasındakı bağlılıq məsələsinə isə Ramin Allahverdi bu cür yanaşmadadır: "... minilliklər boyu müəyyən olmuş konkret zaman kəsimi ritualın məhz həmin anda, həmin zaman (vaxt) dilimində icra olunmasını şərtləndirir" (14,151)

Od və atəşə olan müsbət münasibətləri qeyd etməklə yanaşı, mənfi yanaşmaları da diqqətdən yayındırmırıq. Burada "Al ruhu", "Albasrı", "Albis" adları ilə tanınan demonik qüvvə inancı öz əksini tapmaqdadır. Çünki "Al" ruhu özündə bir sıra mənfi xüsusiyyətləri daşımaqda bərabər, "Ocaq və Ateş Tanrısı" ilə də əlaqələndirilir. "Saxa türklərində "Al" "Ateş Ruhu" mənasını ifadə edir" (11,48). Bu nöqtəyi-nəzərdən bizim məsələyə yanaşma üzərindən bir cəhət də əlavə etməyə şərait yaradır. Həmin məqamda "Ağırlığım, uğurluğum" qurbanətmə mərasimindən daha çox, bədxah ruh üzərinə fiziki və mənəvi ağırlığa səbəb olan yükün bədxah

dim Altay dastanlarında da ilkin mərhələlə etibarilə hər yerin su ilə örtülü olduğu qeyd edilir:

**Dünya bir dəniz idi, nə göy vardı,
nə bir yer,
Ucsuz, bucaqsız, sonsuz sular iç-
rəydi hər yer!**

Türkün əski mifik təfəkküründən qaynaqlanan bu ilkin başlanğıc xətti, zəmanəmizdə öz əksini birinci çərşənbə olan – Su çərşənbəsində tapır.

Kalinino rayonu Vorontsovka kəndindən olan Gülcəhan Mustafayeva Novruz bayramında elliklə keçirilən ənənələrdən biri haqqında belə bir məlumat verir:

"Səhər tezdən qadınlar, uşaqlar, hamı düzülürdü, gedirdik körpüyə. Körpünün üstünə çıxırdıq, altına düşürdük, suyun içindən o tərəfə keçirdik, ayağımız da su olurdu. Daş atıb deyirdik ki, "Ağırlığım, uğurluğum bunnan gətsin", yenidən gəldik bu başından o başına. Sonra bulağa gedirdik, heç birimiz də danışmırdıq. Gərəkdir dənəyə, dənəyə, gəri qayıt. Sakitcə səhəngi dolurub gətirdik. Ona da "Dinməz suyu" deyirdilər. Həmin suyu bir qaba tökürsən, dinlənmirsən, iyənən arxasına pambıq keçirirsən, 2 iyne - 2 iyne, hərsi bir tərəfdən. İynələr eger gəlib qovuşsa, bil ki, bəxtin açıldı, üreyindəki arzu çəçək olacaq" (Toplayıcı:B.Qurbanova)

Topladığımız mətnə əsasən, belə bir məxrəcə gəlir ki, xalqımız tərəfindən "Ağırlığım, uğurluğum" qurban edilmə aktı yalnız tonqal üzərindən tullanarkən deyil, eyni zamanda, su ilə bağlı mərasimlərdə öz izini qoruyub saxlamışdır. Hər şeyin başlanğıcı, əzəli olan suyun bayram süfrələrindən əskik olmaması, gənclərin səhər tezdən bulaqlardan su doldurub gətirməsi əslində, atalarnıvzdan gələn inancları söyləyir: "Sulu ev abad olar, susuz ev bərdad olar".

"Dinməz suyu" ilə əlaqədar inancın oxşar versiyasına Qars bölgəsindəki əhalinin adətində də rast gəlirik. Burada əsas fərqli məqam ondan ibarətdir ki, su gətirən şəxs ritualın icra prosesində iştirak etmir. Seçilmiş şəxsin məsum uşaq olması xüsusi qeyd olunur: "Qarsda gənc qız və oğlanlar məsum bir uşaqın heç danışmadan gətirdiyi bir vedrə suyun içinə rəngli iynə və saplar ataraq, kimbərlə evlənəcəklərini tapmağa çalışırlar. Su içində bir-biri ilə birtərəşli iynə və sapların sahibinin bir-biri ilə evlənəcəyinə inanılır" (s. 18, Yakıcı Ali. İğdir in Aralık ilçesinde Nevruz Kutlamalarıyla İlgili Gelenek ve İnanmalar", Milli Folklor Dergisi, sayı: 25, Ankara. 1995)

**Mən sehri sünbüləm,
Mən xeyirli sünbüləm,
Ağ günlər yayanam mən,
İnsana hayanam mən (5,33).**

Bu misralardan görürük ki, əbəs yerə sünbül xonça üzərinə qoyulmur. Hüzr düşmüş evdə yenidən ağ günlər, işıqlı günlər doğacağına inam nəzərə çarpır, burada bəşər evladına arxa olduğu, himayədarlıq etdiyi son misradan bəlli olur.

Yazın ilk gününün qarşılama bayramı kimi Novruz ölmüş təbiətin dirilməsi, oyanması ilə əlaqədar təntənəli şəkildə keçirilir. Həmin müddət ərzində iki əks tərəfin mübarizəsi nəticəsində güclü olanın qalib gəlməsi motivi əks olunur. Bu eyni zamanda, bizə kaos-